

SOMOGYVÁRI ÁGNES

Egy korabronzkori edény kulturába sorolásának problémái

1903-ban Sövényháza-Kőtörésről bronzkori anyag került be a Szegedi Móra Ferenc Muzeumba. A leletek szőlőtelepítés közben kerültek elő. A leletegyüttesbe tartozik néhány zóki talptöredék, edénytöredékek, durvított felületű cserepek, agyagkupok és kő hálónéhezékek. A leltárkönyv tanúsága szerint a leletek-
ből távolabb, külön került elő egy háromlábú kisedény.

Az edény alakja fordított csonkakup, 3 lába van, felső része lapos, rövid nyaku, kihajló egyenes peremű. Az ellaposodó rész egyik felé, kb. háromszög alaku, csipkézett végű kiugrás helyezkedik el két lyukkal, Peremét körben zeg-zug vonal díszíti, belső felén pontozással, amelyet a kiugró résznél két függőleges vonal szakít meg. Színe sárgásszürke.

M: 7,5 cm ; szá: 5 cm.

Az edényt Reizner János közli először, majd Tömörkény István² foglalkozik vele. Őket követve 1950-ben Banner János vizsgálta alaposan. Cikkében összefoglalja a harang alaku edények kulturájának magyarországi eéterjedésének akkor ismert adatait. Szerinte, annak határát tévesen állapították meg, a Duna vonalában. Olyan leleteket ismertet, amelyek a Duna bal partján kerültek elő /Tököl, Szigetszentmiklós, Pestlőrinc/, sőt a Dunától távolabb, a Tiszán-tul területén. Szórványt említ a debreceni Déri Muzeumból és a nyíregyházi muzeumból. Ide sorolja a sövényháza-kőtörési leleőhelyet is, mert a háromlábú kisedényt a harang alaku edények kulturájába tartozónak tekinti. Maga az edény analógia nélkül áll, de egyes elemekéhez fellelhetők az analógiák, Banner a tököli temető edényeire hivatkozik, ill. a cseh- és morvaországi harang alaku edények kulturájának leletanyagára, ahol gyakoriak a több lábú edények, előfordulnak díszített peremű tálak és ismert a kétszer átfut lapos fül is.

A sövényházi edény még egy említésével találkozunk Bóna István⁴ írása, mint a Tisza-vidék egyetlen hiteles harang edény leletéről.

Mivel az edény pontos formai analógiája eddig ismeretlen, kulturához kötése alapos vizsgálattal, jellemző részleteinek kiemelésével, azok elemzésével és analógiák keresésével tűnik elérhetőnek.

Lábiképzés

A lábka, ill. talpak alkalmazása az edényeken rendkívül gyakori a korabronzkorban. A harang alakú edények kulturájának egyik legjellemzőbb edénytípusa a lábas edény. Sokszor előfordul a négy vagy ennél is több láb alkalmazása. Ezek a lábak hengeresek, üregesek és gyakran kavicsot helyeznek beléjük.⁵ A harang alakú edények kulturájának magyarországi lelőhelyein is megtalálható a lábas edény.

Pl.: a tököli temetőből említ Csetneki Jelenik Elek⁶ egyet. De megvan a kultúra budakalásztangazdasági⁷ temetőjében is. Dunajvárosból Patay Pál⁸ ismertet egy négylábú edényt. Ez rendkívül érdekes a kultúrák egymásra hatása szempontjából is. A láb alkalmazása a harangedény népszerűség befolyását mutatja, maga az edényforma a nagyrévi kultúrában válik általánossá, míg a díszítése a zóki kultúra felé mutat. Előfordulnak Magyarországon kívül is. Így szlovákiában, Litomericeben és és Cládkovicovóban, ahonnan 1966-ban kerültek elő a kultúra emlékei.

Az Aunjetitz kultúrában szintén megtaláljuk a lábon álló edényeket. Ilyen a Morvaországban, Opatovicében¹¹ előkerült négylábú edény.

A sövényházi edényt azonban nem köthetjük a harang alakú edények kulturájának lábas edényeihez. A lábmegoldás teljesen eltér a harang alakú edények és az Aunjetitz kultúrában alkalmazottól. Viszont kapcsolatba hozható a zóki kultúra talpképzésével.

A kultúra vezérleletei közé tartozik a talpas tál. A talpképzés rendkívül változatos. Találunk keresztalpat, lóhere kör alakú és ezek variációit. A kultúra nagy területen terjedt el, ezért széles körben ismertek a zóki talpak. Megtaláljuk őket magán Vucedolón¹² és tőlünk ÉNy-ra lévő területeken, a Szlavón¹³ kultúrában.

A sövényházi edény szempontjából legérdekesebb az edény, amely Jevisovice - Stary Zamekról¹⁴ került elő. Az edény durva kidolgozású, belsődiszes talpas tál. A talpa három karélyos, a lóhere alaku talp egyik variációjának tekinthető. A talpon l.évő három bevágás azt a benyomást kelti, mintha az edény három lábon állna. Hasonló formát ismerünk Prágából¹⁵ /VIII. Bohnice/ is.

Magyarországon, a zóki kultúra csoportjaiban is vezérelletnek számít a talpas tál. A hazai leletanyagban nem találjuk meg az előbb említett három karélyos, megoldást de a gyűrűs talpak különböző formáit igen. A keresztaltaltat Makó-Vöröskeresztről¹⁶, a gyűrűs talp kör alaku és szögletes variációját Nemesvámossról¹⁷. Ezek az edények a Makó csoportba tartoznak.

A nyírségi csoportban is megtaláljuk a talpas tálakat. Pl: Debrecen - Szövetkezeti szőlőtelepről,¹⁸ Debrecen-Bellegőrről,¹⁹ Szabolcs és Hajdú-Bihar megyéből származó példányokon.

A harang alaku edények kultúrájának tököli temetőjéből szintén kerültek elő talps tálak. A leletanyagot közlő Schreiber Rózsa²² szerint ezek az edények a harangedényes népeiséget itt megelőző zóki kultúra makói csoportjának jelentős hatását bizonyítja a harangedényes népeiségre. Az edények talpmegoldása és díszítése ugyanis a Makó csoporttal hozzátók kapcsolatba. Az egyik edénynél megfigyelhető, a talp kerek lyukkal való áttörése. Maga az áttört talp azonban később, a nagyrévi kultúrában válik majd általánossá.

A sövényházi edény lábmegoldása eltér a harang alaku edények kultúrájában általánosan alkalmazott módszertől. Ennek az edénynak az esetében nem beszélhetünk pusztán a lábak applikációjáról. A lábak, mintha talpnak készültek volna, az edény egyenes folytatásának tekinthetők. Ezt a fajta lábformát megadó három bevágást ezek után készítették. Így tehát az edény lábkiképzése a zóki kultúra felé mutat.

Fülkiképzés

A korabronzkor fülkiképzéseit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fülformák nem mutatnak túl nagy változatosságot. A leggyakrabban előforduló forma a peremből induló szalagfül. Előfordul a vállról induló és a hasra támaszkodó fül is. A fülek általában vízintes átfurásúak. A sövényházi edénynél eltérő fülformát figyelhetünk meg. Az edény felső lapos része az egyik oldalon kiugrik, Ez a kiugrás csipkézett és két függőleges lyukkal átfurt.

A harang alakú edények kulturájának tököli²³ temetőjéből előkerült, a már korábban említett négy lábú edényen figyelhetünk meg hasonló fülformát.

A nyírségi csoportba tartozik az a lapos lábastál, amely Tardó²⁴ került elő. Az edényben a perem alatt megfigyelhető a nyújtott, lapos fülforma, két függőleges átfurással.

Hasonló fülkiképzés figyelhető meg a zóki kultúra makói csoportjának edényein. A sövényházi edény fülformájához legközelebb álló forma egy budaörsi²⁵ edényen található. Az edényt Schreiber Rózsa közli. Erősen kihajló peremű kis tálról van szó, amelynek pereme az egyik oldalon kiszélesedik. A kiszélesedésnél kis bemélyedés látható, hasonló a sövényházi edény fülének csipkézéséhez. Ez a fülforma még egy edényen fordul elő. Békásmegyeren²⁶ találták, a koranagygyér-~~harang~~edény-Csepel csoportba tartozik. Valószínű, hogy itt a Makó csoport hatását őrzi. Ennek a fülformának példányaait találjuk meg a Kosihy-Caka csoportban. Bylany- Okrouhlikról²⁷ ismerünk egy talpas tálat. A fül, a tálrészen helyezkedik el, lapos, csipkézett forma. Két függőleges lyukkal furták át.

A felsorolt példák alapján úgy tűnik, hogy ez a fülforma a korabronzkorban a zóki kultúrában fordul elő leggyakrabban. A fentiek alapján megállapítható, hogy a sövényházi edény fülkiképzése a zóki kultúra felé mutat.

Diszítés

A sövényházi edényen a diszítést a peremen találjuk. Cikk-cakk vonal fut körbe, a bekarcolt vonal irányát belül pontozás követi. A cikk-cakk vonalat a fülrésznél két párhuzamosan bekarcolt vonal szakítja meg.

Az edényperem disztése igen gyakori a harang alaku edények népénél. A disztiést leggyakrabban bepecsételéssel készítették. Peremükön ily módon diszitett tálak kerültek elő magyarországi lelőhelyeiken is. Békásmegyerről,²⁸ a harangedény koranagyrévi csoport temetőjéből. A diszitőmotívumot a vízszintes és függőleges vonalak kombinációja adja meg. Almásfüzitőről Patay Pál²⁹ ismertet egy olyan tálat, amelynek peremén bekarcolt zeg-zug és ferde keresztminták változtatják egymást. A harangedény-Csepel csoport tököli temetőjéből is ismerünk ilyen tálakat.

A sövényházi edény peremén található motívum azonban nem köthető a harang alaku edények kulturájához. Ez a diszítés leggyakrabban a zóki kultúrában fordul elő. Számtalan töredéken és edényen fellelhető a zeg-zug vonal és a pontozás. Hol együtt, hol pedig külön-külön. A zóki kultúra nyírségi csoportjába tartozó töredékeken, pl. a Hosszupályiból³¹ származó edény oldaltöredékén hosszábanfigyelhető meg a kétsoros zeg-zug vonal és a pontozás kombinációja. De ugyanez előfordul kisebb töredékeken is Pl. a Tiszavasvári-Paptelekhátról³² származó töredékeken, vagy a Paszab-Hordozó dűlőieken.³³

E a diszítés igen gyakori a zóki kultúra makói csoportjában is. A budai Várhegyen³⁴ kerültek elő olyan töredékek, amelyken ezt a mintát figyelhetjük meg. Gazdapusztai Gyula ismertet Hódmezővásárhely-Gorzsáról³⁵ egy ilyen belsődiszes talpas tálat. Itt kell ismét megemlíteni a már korábban idézett dunaujvárosi edényt. A disztése zókinak tartható.

A Makó csoporttal rokon Kosihi-Čaka csoportban is előkerültek a korábban említett disztési formák pl. Brancól³⁷ és Záhorská Vesről.³⁸

A sövényházi edényhez legközelebb álló analógiát szintén a Lakó csoportban találjuk meg. Hódmezővásárhely-kökénydomb-ról ³⁹ került elő., Fordított csomakap alakú, kisméretű, egy-fülű bögre. Oldalát körbefutó hullám- és ezeket keretező bekarcolt párhuzamos vonalak díszítik. Vastag, egyenesre levágott peremét ugyancsak díszítették. A díszítés körbefutó zeg-zug vonal, amelyet két párhuzamos fog keretbe. A zeg-zug minta az edény fülénél megszakad. Itt négy párhuzamos bekarcolást találunk. A díszeket valószínűleg mészbetéttőlthette ki.

A sövényházi edény díszítését tehát az előbb felsoroltakkal való egyezések alapján zókinak kell tekintenünk.

A sövényházi edény három jellemző részletének vizsgálata minden esetben a zóki kultúrához vezetett. Így magát az egész edényt semmiképpen sem kapcsolhatjuk a harang alakú edények kultúrájához, hanem a zóki kultúrába tartozónak kell tekinteni.

Sajnos az edény pontos formai analógiája eddig ismeretlen. Egy rendkívül ritka formáról van szó, amely ráadásul olyan körülmények között került elő, melyek nehezítik a pontos kormeghatározást. Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy a zóki kultúra időszakának mely fázisában keletkezett. Hiszen a díszítés, a fül- és lábforma olyan, amely a kultúra korai időszakától kezdve használatos és megtaláljuk a zóki kultúrát követő időszakban is.

A tipológiai vizsgálatok mellett az edény zóki kultúrába tartozását támasztják alá azok a tárgyak, amelyekkel együtt 1903-ban előkerült. A feljegyzések szerint ezektől távolabb találták ugyan az edényt, de ennek a lelőköri körülmények ismeretében nem tulajdoníthatunk jelentőséget.

A leletegyüttesbe tartozik két darab gyűrűs zóki talp és egy szintén zóki kör alakú talptöredék. Két nagy edény fenék- és oldaltöredéke. Mindkettő felülete durvított. Hasonló töredékek igen gyakran fordulnak elő a kultúra csoportjaiban. Pl. Bag-Peresdülőről ⁴⁰ és Tápiószeléről ⁴¹ ismerünk a Lakó csoportba tartozó töredékeket, illetve Tiszavasvár- Páptelekthátról ⁴² és Tiszaluc-Dankadombról ⁴³

a nyírség csoportba tartozókat. Ezekkel együtt került elő két olyan peremtöredék is, amely általánosan elterjedt a zóki kulturában. Ilyenek fordulnak elő a Nyírség csoportban Debrecen-Bellegő⁴⁴ és Tiszavasvár-Paptelekháton⁴⁵, a Makó csoportban Salgótarján-Pécskőn⁴⁶, Domonyban Roob J.⁴⁷ kertjében, Bag-Peres dülön⁴⁸ és Hódmezővásárhely-Diószegi István⁴⁹ telkén. Ez utóbbi egész edény.

A sövényházi edény és a most ismertetett leletek valószínűvé teszik, hogy Sövényháza-Kőtörésen számolnunk kell a zóki kultúra telepével.

Az eddigiek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a Dél-Alföld korabronzkorának alakításában nem számolhatunk a harangedényes kultúra népességével. Leleteik előfordulásának határát a Duna bal partja jelenti.⁵⁰ Így a harang alakú edények kulturájának korabronzkort formáló hatását, a magyarországi területen, a Dunántulra kell szűkítenünk.

Jegyzetek

1. REIZNER J.: Kőtörési leletek AE. 1903. 384-385.o.
2. TÖMÖRKÉNY I.: Kőtörési leletekről AE 1904
3. BAHRER J.: Ismeretlen adat a harangedények-kultúrájának magyarországi elterjedéséhez AE 1950. 107.109.
4. DÓHA I.: The Cementries of the Nagyrév Culture Alba Regia 2-3 11-23.
5. KALICZ N.: Adatok a harang alakú edények budapest-környéki elterjedéséhez PA 1955 45-61.
6. CSETHÉKI JELENIK E.: A csepelszigeti őskori temetők AE 1879 55. o.
7. KALICZ i. m. XI. t. 3.
8. PATAY P.: Korabronzkori kultúrák Magyarországon Diss. Pann II/3
9. J;VIADÁR: Erste Keramikfunde der Glockenbecher kultur in der Slowakei SA 1969 XXII.-1 Obr. 4/3
10. J. VIADÁR: Kriektorym otázkam zaciathov doby bronzovej na juhozapadnom Slovensku SA 1964 XII.2 Obr. 3/2.
11. OHDRACEK: Moravska protounetická kultura SA 1967 XV-2 412.o.
12. SCHMIDT: Die Burg Vucedol Zagreb 1945 21o.
14. NOVOTNY: Slavónska kultura v. Ceskoslovenska SA 1955 5-54
14. NOVOTNY: im. Obr. 1/2
15. NOVOTNY: im. Taf.LI/4
16. BAHRER: Ujabb adatok a zóci kultura elterjedéséhez Dolg. 1939 6, k. 4.
17. KALICZ N.: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn Bp 1968 V/1b, 3b, 9b
18. KALICZ: im. XII/1.
19. KALICZ: im. XII/7.
20. KALICZ: im.XVII/5
21. KALICZ: im, XII/2.
22. Screiber R. A tököli korabronzkori temető AE 1975/2 9.k. 3b-c, 13, k. 6.
23. Id. 6. jegyzet

24. KALICZ: im. XXVII/13.
25. SCHREIBER R.: A korabronzkor kérdései Budapestén
AÉ 1972 1/10. k.
26. SCHREIBER: im. 4.k. 3a-b
27. NOVOTNY: im. Tab I/1
28. SCHREIBER R.: Die Probleme der Glockenbecherkultur
in Ungarn Actes du VIIIe
Congres Int. Belgrád 1973 I/3
29. PATAY P.: A harangedély kultura leletei Almásfüzitőn
AÉ 1960 2.k.
30. ld. 22 jegyzet
31. KALICZ: im. XI/3a-b
32. KALICZ: im. XIX/1,2,6
33. KALICZ: im. XX/6,7,8,12
34. Nagy L.: Őskori telepnyomok a budai Várhegyen. AÉ
1952 LII. 5-11.
35. GAZDAPUSZTAI GY.: Néhány tiszamenti bronzkori lelet
MFMÉ 1957 XVIII. t.
36. ld. 8. jegyzet
37. J. VLADÁR: Zur problematik der Kosihiy-Čaka Gruppe
SA 1966. 324.o.
38. ld. 37. jegyzet
39. GAZDAPUSZTAI GY.Ö im. 1.k.
40. KALICZ: im. IX/13.
41. KALICZ: im. IX/36.
42. KALICZ : im.XVIII/ 14.
43. KALICZ: im. XXIX/15.
44. KALICZ: im. XII/7.
45. KALICZ_: im.XVIII/11.
- 46.KALICZ: im III/14.
47. KALICZ:im.VIII/L.
48. KALICZ: im. IX/2,4
49. KALICZ: im. II/2
50. Patay: im. 3.k.